

РАЗВЛАШЋИВАЊЕ / ДЕПРОПРИЈЕТАЦИЈА

По завршетку Другог светског рата у Србији, као и у другим деловима тадашње југословенске државе - Демократске Федеративне Југославије, а од 1946. године - Федеративне Народне Републике Југославије, чија је Србија била чланица, започело је институционализирање социјализма кроз дубоке политичке, социјалне и економске промене. Нова држава, по реду Друга Југославија, која је прокламовала „бескласно социјалистичко друштво“, „експропријацију експропријатора“, „народни колективизам“ и доминацију „општенародне“, друштвене, односно државне својине, након што је преузела све објекте и осталу имовину Краљевине Југославије, започела је обрачун са приватним власништвом које се није уклапало у идеолошку матрицу новоустројеног политичког и економско-социјалног система.

За све облике одузимања имовине у социјалистичкој Југославији, било да је у питању аграрна реформа, конфискација, национализација или секвестрација, карактеристична је идеолошка мотивација која је била тако јака да је према приватним власницима вођен један веома ригидан поступак који се завршавао подржављењем имовине без икакве накнаде. Чак је и експропријација, која је неопходан институт одузимања приватне имовине у јавном интересу (за градњу путева, важних објеката и др.) и уз плаћање тржишне цене, често подлегала тој мотивацији, како по разлозима одузимања непокретности, тако и по накнади која је дуго била симболична и безвредна.

Сукцесија имовине Краљевине Југославије

Имовина претходне државе - Краљевине Југославије, стечена је од стране власти нове југословенске државе која се конституисала током Другог светског рата, самим запоседањем објеката те имовине. Тај процес је легализован установљавањем Демократске Федеративне Југославије 1945.године.

На нову југословенску државу, која је одржала међународни државноправни континуитет са старом државом, прешла је *ipso facto* сва имовина која је припадала претходној држави, са правом да нова држава слободно располаже том имовином, али и обавезом да измири дугове који терете ту имовину. Демократска Федеративна Југославија, као држава сукцесор, постала је власник јавних добара, железнице, бродова, пошта, фабрика дувана, дела тешке индустрије, једног броја рудника који су били у државној експлоатацији, електричних централа, јавних зграда, финансијских средстава, резерви злата итд.

Међутим, велики део имовине у виду предузећа, фабрика, постројења, опреме, земљишта и других некретнина, није могао путем сукцесије прећи на нову државу јер се та имовина налазила у приватним рукама, односно у власништву већих или мањих

привредних корпорација, често са знатним уделом страног капитала. Зато је нова држава одмах предузела низ мера да, доношењем одговарајућих закона и по процедури коју је сама прописала, присвоји и ту имовину.

Аграрна реформа и колонизација

Савезним Законом о аграрној реформи и колонизацији (1945.) и републичким Законом о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији (1945), ради стварања пољопривредног земљишног фонда за додељивање сељацима и другим лицима, као и ради стварања или допуњавања великих државних пољопривредних добара, од бројних категорија власника одузета су и прешла у руке државе пољопривредна и шумска добра.

За аграрну реформу су од значаја и многи други прописи који су јој претходили, или су донету током њеног спровођења. (1) Одлуком Председништва АВНОЈ-а од 3. фебруара 1945. године о укидању и неважности свих правних прописа донетих од стране окупатора и његових помагача за време окупације, доцније Законом о неважности правних прописа донесених пре 6. априла 1941. године и за време непријатељске окупације - „Службени лист ФНРЈ“, бр. 86/1946 и 105/1947, отклоњена је примена прописа Краљевине Југославије и одлука донетих у току рата, тако да су се сада аграрни односи могли уређивати без ограничења. (2) Законом о поступању са имовином коју су сопственици морали напустити у току окупације и имовином која им је одузета од стране окупатора и његових помагача од 24. маја 1945. године, у члану 1. став 1. предвиђено је: „Сва имовина физичких и правних лица на подручју Федеративне Народне Републике Југославије коју су сопственици или уживаоци морали да напусте у току окупације земље, имовина коју су оваквим лицима одузели против њихове воље уз накнаду или без накнаде окупатор или његови помагачи из расистичких, верских, националистичких или политичких разлога, као и имовина која је под притиском окупатора правним послом или иначе прешла у руке трећег лица, враћа се одмах сопственицима, односно уживаоцима, без обзира ко ту имовину и по каквом основу држи на дан ступања на снагу овог закона“. (3) Законом о заштити народних добара и њиховом управљању од 24. маја 1945. године, предвиђено је да све промене у својини добара у општенародној имовини, сва оптерећења и задужења поменуте имовине учињена после преласка у државну својину, као и све промене у положају ових добара обављене путем правних послова, који су по чл. 7. Закона о прелазу у државну својину непријатељске имовине и о секвестрацији над имовином отсутних лица ништавни, немају правног дејства према држави. Надлежни органи овлашћени су да поменуту имовину могу у свако доба одузети од њених држалаца и поступити са њом као са општенародном имовином. (4) Законом о конфискации имовине и извршењу конфискации од 9. јуна 1945. године предвиђено је принудно одузимање од осуђеног лица, без накнаде у корист државе, целокупне имовине (потпуна конфискација) или тачно одређеног дела имовине (делимична конфискација) која је лична својина или лични удео у заједничкој имовини са другим лицима. (5) Основни закон о поступању са конфискованим и експроприсаним шумским поседима од 30. јула 1946. године, који је предвиђао одузимање шумских поседа. (6) Закон о ревизији додељивања

земље колонистима и аграрним интересентима у Народној Републици Македонији и у Аутономној Косовско-Метохијској области од 5. новембра 1946. године, којим је предвиђено да колонисти од пре 6. априла 1941. године под одређеним условима губе право на земљу.

Аграрна реформа и колонизација је представљала велики политички, економски, социјални и правни пројекат, који је, посебно у условима комунизма, имао и изразиту идеолошку црту. Цела државна структура нове власти, са посебним Министарством за аграрну реформу и колонизацију, била је ангажована на реализацији тог задатка. Спровођење аграрне реформе и колонизације требало је да се заврши за три године (1945-1948), али се продужило до 1950. године. У упоредби с тим, аграрна реформа у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевини Југославији започела је 1918. и није окончана ни до 1941. године.

Аграрна реформа и колонизација одвијала се у три фазе: 1) попис и одузимање земље која потпада под аграрну реформу; 2) подела земље аграрним интересентима и другим категоријама становништва; 3) премер и укњижба земље на нове власнике.

Закон о аграрној реформи и колонизацији прокламовао је да се аграрна реформа и колонизација спроводе на целој територији Федеративне Народне Републике Југославије „у циљу додељивања земље земљорадницима који немају земље или је имају недовољно остварујући начело: Земља припада онима који је обрађују” (члан 1).¹

У припремама за аграрну реформу савезни министар унутрашњих послова је, наводећи као разлог спречавање отуђивања земље која је требала мерама државне принуде да се одузме од приватних власника, донео 4. јула 1945. године Решење којим је „забрањена свака продаја, куповина и задуживање пољопривредних земљишта, шума, пољопривредних зграда и објеката који се налазе на пољопривредним газдинствима без обзира да ли су оне власништво појединаца, установа или приватних предузећа”.² За поступање противно тој наредби запређена је затворска казна и конфискација предметне имовине, применом Закона о сузбијању недопуштене шпекулације и привредне саботаже.

Власници пољопривредног и шумског земљишта међу првима су погођени послератним мерама југословенске државе којима је вршено одузимање земље у корист државе. Законом о аграрној реформи и колонизацији од 23. августа 1945. године³ одузета је земља од тзв. велепоседника тј. власника пољопривредних и шумских поседа чија је укупна површина прелазила 45 хектара, или 25 до 35 хектара обрадиве земље, уколико се ти поседи искоришћавају путем закупа или најамне радне снаге. Поседи који су

¹ У свом експозеу о Предлогу закона у Привременој народној скупштини, известилац М. Пијаде је рекао: „У нашој земљи нема данас толико слободне земље и земље коју можемо да ослободимо аграрном реформом да бисмо нашем сиромашном земљорадничком свету, земљораднику који нема ништа или нема довољно земље, могли дати онолико земље колико би му требало дати. Ми у овоме закону чинимо све што се може да фонд земље који ћемо додељивати земљорадницима без земље и онима који немају довољно земље буде што је могуће већи, да лишимо земље све оне категорије неземљорадника којима год можемо земљу узети и да је прикључимо фонду за додељивање земље земљорадницима, јер желимо да остваримо принцип да земљу има онај који је обрађује”.

² „Службени лист ДФЈ”, бр. 48/1945.

³ „Службени лист ДФЈ”, бр. 64/1945, „Службени лист ФНРЈ”, бр. 24/1946, 107/1947, 105/1948, 21/1956, 55/1957 и „Службени лист СФРЈ”, бр. 10/1965.

прелазили те максимуме у потпуности су одузети од тадашњих власника, а да број таквих поседа није мали говори и податак да је према попису из 1931. године у Краљевини Југославији било 49.314 газдинстава са по преко 20 хектара земље у својини.

По Закону о аграрној реформи и колонизацији у државну својину као општенародна имовина прешли су: велики шумски поседи неземљорадника, шумски поседи у власништву банака, предузећа, акционарских друштава и других приватноправних лица, шумски поседи црква (богостоља), манастира, верских установа и свих врста задужбина (световних и верских), шумски поседи који су у рату остали без власника и правног наследника, вишак земљорадничког шумског поседа изнад законом одређеног максимума, вишак малог шумског поседа неземљорадника изнад законом одређеног максимума, шумски поседи држављана Немачког Рајха и лица немачке националности конфисковани одлуком АВНОЈ-а од 21. новембра 1944. године, шумски поседи народних непријатеља и других лица који су конфисковани извршном судском пресудом и шумски поседи за које је покренут а није спроведен поступак по Закону о ликвидацији аграрне реформе на великим поседима од 19. јула 1931.године.

Законом је сужен и посед земљорадника (сељака) тако што им је одузет сав вишак обрадиве земље изнад максимума одређеног републичким законом (који се углавном кретао од 20 до 35 хектара). Из приватне својине земљорадника изузет је и подржављен и вишак шумског поседа преко максимума такође прописаног републичким законом.⁴

Такође, од власника-неземљорадника (којима главно занимање није била земљорадња тако да земљу нису обрађивали сами са својом породицом већ путем закупа или најамном радном снагом) експроприсан⁵ је сав вишак обрадиве земље изнад 3 до 5 хектара.

Законом о аграрној реформи и колонизацији одузети су и прешли у државну својину и земљишни поседи у својини правних лица (банка, предузећа, акционарских друштава и др.), изузев оног дела тог земљишта који је власницима остављен за индустријске, грађевинске, научне, културне и друге друштвено корисне сврхе.

У државну својину прешли су и земљишни поседи верских институција (црква, манастира, верских установа) као и поседи задужбина, како верских тако и световних. Црквама, манастирима и верским установама одузет је само вишак преко 10 хектара, а остављено им је у поседу до 10 хектара њива, башти, винограда, воћњака, утрина и шума, а онима који су били већег значаја - и већа површина од тога (до 30 хектара).

Земљишни фонд аграрне реформе и колонизације значајно је увећан земљом која је конфискована од лица немачке националности у Бачкој, Банату, Барањи и Срему, о чему ће доцније бити више речи.

⁴ Видети Закон о поступању са експроприсаним и конфискованим шумским поседима НР Србије од 22. фебруара 1947.године.

⁵ Закон о аграрној реформи и колонизацији, а такође и доцнији закони говоре о „експропријацији“, „одузимању“, „издвајању“ земље и сл.

Непокретности и друга добра одузета применом Закона о аграрној реформи и колонизацији прешла су у својину државе која је од исте образовала земљишни фонд из ког је додељивала земљу земљорадницима који немају земље или је имају недовољно, а такође је земљу из тог фонда користила за стварање или допуњавање великих државних пољопривредних добара. Ипак, преко половине од укупног земљишног фонда тј. 52,73% прешло је у државни сектор или је дато сељачким радним задругама, а мање од половине, тј. 47,27% дато је земљорадницима и колонистима.⁶

Имовина експроприсана по Закону о аграрној реформи и колонизацији и одузета по другим основима пре доношења тог закона, посебно на основу Одлуке АВНОЈ-а од 21. новембра 1944. године, расподељена је у: 1) Фонд стамбених и пољопривредних зграда, који су чинили сви објекти и зграде конфисковани од лица немачке националности или експроприсани заједно са земљиштем по Закону о аграрној реформи и колонизацији; 2) Фонд покућанства, који је формиран од ствари затечених у објектима под претходном тачком; 3) Фонд пољопривредног инвентара и стоке, у који је улазио сав пољопривредни мртви инвентар са одузетих пољопривредних имања и сва крупна и ситна стока, осим трактора, машина и већих пољопривредних стројева који су одмах ушли у инвентар државних пољопривредних машинских станица; 4) Фонд семена и хране, у који су ушле све врсте семена, све количине житарица, као и друге људске и сточне хране добијене са експроприсаног и конфискованог земљишта. Из ових фондова изузети су: дворци (замкови), зграде на градској територији које су тесно везане за објекат аграрне реформе, покретне ствари које по својој природи служе за градску употребу, нарочито намештај луксузније израде, драгоцености, папири од вредности.

Коме је земља додељивана? Право првенства, према члану 16. Закона, имали су земљорадници без земље или са недовољно земље који су: 1) борци и инвалиди партизанских одреда Народноослободилачке војске, и партизанских одреда Југославије и Југословенске Армије, посебно старији борци и добровољци; 2) породице и сирочад изгинулих бораца; 3) инвалиди из балканских ратова (1912-1918); 4) жртве и породице жртава фашистичког терора тј. лица која су од стране окупатора и његових помагача хапшена, мучена, осуђивана, интернирана или држана у заробљеништву. Изузетно су земљу могли добити и борци-неземљорадници, ако се обавезу да ће се на додељену земљу населити са својом породицом и обрађивати је.

Додељено земљиште, слободно од свих дугова и терета, прешло је у приватну својину домаћинства и одмах је уписивано у земљишне књиге на све чланове домаћинства као сувласнике, са једнаким правима.

По породичном домаћинству додељивано је од 8 до 12 катастарских јутара обрадиве земље, а додатно увећање од 30% следовало је породицама са већим бројем

⁶ Према подацима у књизи Б. Кидрича: „О изградњи социјалистичке економије ФНРЈ“, издање 1948. године, стр. 14. и 15. Према подацима из публикације „Статистички годишњак Југославије 1918-1988“, Београд 1989. г., стр. 205, од укупно расподељеног земљишног фонда аграрне реформе и колонизације, 51% дато је у својину сељацима, 18,3% државним пољопривредним добрима, 2,5% државним предузећима, 2,6% општим земљорадничким задругама, 1,3% здравственим и другим установама, док је 24,3% отпало на шуме и земљишта за пошумљавање.

чланова, народним херојима, њиховим породицама и официрима Југословенске армије који су по занимању земљорадници.

Одлуке (решења) о експропријацији доносиле су окружне аграрне комисије, а у другом степену по жалби је било надлежно Министарство пољопривреде.

Аграрни интересенти губили су додељену земљу ако се на њу не населе у одређеном року након што приме одлуку о додељивању земље.

Заједно са земљом, у руке државе прешле су и све зграде и постројења на том земљишту као и целокупни живи и мртви пољопривредни инвентар, као и резерве хране и семена које су се затекле на газдинству. То се првенствено односило на поседе неземљорадника, док је од поседа земљорадника, по правилу, одузиман само вишак преко одређене површине. Уз то, сви дугови и терети на земљишту које је ушло у фонд аграрне реформе бришу се и новом власнику се земља предаје слободна од свих дугова и терета, с тим што дотадашњи власник остаје задужен сразмерно делу који му је остао у власништву. Предвиђено је да ће се накнадним прописом уредити питање дугова и терета на одузетим земљиштима, као и услови дугорочне отплате за земљу.

Питање даље правне судбине земље коју напуштају колонисти пресељењем у други крај земље савезним Законом о аграрној реформи и колонизацији није уређено. Међутим, у свим републичким законима то питање је решено тако што је предвиђено да сва ова земља улази у земљишни фонд аграрне реформе и колонизације. Српски Закон о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији, у измени 1946. године, предвидео је да колониста престаје бити власник земље и објекта у месту из ког се иселио.

Како су се приликом спровођења аграрне реформе појављивала разна нерешена питања (добровољци, додела земље, исплата потраживања и др.), из аграрне реформе вођене од 1919. године у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, односно у Краљевини Југославији, која је требала бити, а није, ликвидирана Законом о ликвидацији аграрне реформе на великим поседима од 19. јуна 1931. године и потоњим прописима, Савезна влада је стала на становиште да треба извршити коначну ликвидацију предратне аграрне реформе и њену финансијску ликвидацију, сугеришући републикама да уреде та питања.

Поводом тога, НР Србија је донела Закон о ликвидацији аграрне реформе вршене до 6. априла 1941. године на великим поседима у Аутономној Покрајини Војводини („Службени гласник НРС”, бр. 9/1947). По том закону ликвидирана је аграрна реформа на свим великим поседима на којима до наведеног датума није била завршена. Лица која су у својству утврђених аграрних субјеката добила земљу и уведена у посед до 6. априла 1941. године, сматрају се власницима добијених земљишта без обзира да ли је то земљиште уписано у земљишним књигама на њихова имена, ако то земљиште сами обрађују. А ако ова лица нису уведена у посед до тог датума - изгубили су право на земљу.

Овај закон донет са циљем да се уреде нерашчишћени имовинскоправни односи заостали након аграрне реформе спровођене у Краљевини Југославији, да се легализује

право власништва насељеника, спроведу експропријационе одлуке и уговори, отпишу дугови аграрних заједница и коначно уреде други својински и облигациони односи на том земљишту, нанео је, с друге стране, неким грађанима (добровољцима из ратова 1912-1918. године и другим лицима) велику штету.

Одузимање по основу аграрне реформе извршено је без икакве накнаде власницима, сем у случају одузимања вишка обрадиве земље од земљорадника и власника-неземљорадника којима је предвиђена исплата накнаде у висини једногодишњег приноса по хектару (члан 6), а на терет лица којима је та земља додељена. Такође је предвиђена исплата накнаде и за одузети вишак шумског поседа земљорадничких газдинстава (члан 26. став 2). Међутим, као што ћемо видети, проведбени прописи за исплату ове накнаде нису донесени до данас.

Аграрна реформа је трајала три године за које време је формиран земљишни фонд од 1,566.000 хектара, од чега је 51% додељено беземљашима и сиромашним сељацима који су имали мало земље, а 49% је унето у друштвени сектор југословенске пољопривреде: пољопривредним добрима, земљорадничким задругама итд. Обрадиву земљу добило је 316.000 домаћинстава и то са инвентаром и без икаквих терета. Утврђени земљишни максимум је био најрестриктивнији у односу на друге социјалистичке земље.

У поређењу са другим државама источне и југоисточне Европе, аграрна реформа у ФНР Југославији била је најригорознија јер је приватном власнику остављен својински максимум од највише 25-35 хектара обрадиве земље (оранице, ливаде, воћњаци и виногради) или 45 хектара необрадиве земље, а све изнад тога је експроприсано у корист земљишног фонда аграрне реформе. Својински максимум је 1953. године, Законом о пољопривредном земљишном фонду, смањен на 10 хектара. Сличну радикалну експропријацију спровеле су само још Албанија (20-40ха) и Бугарска (20-30ха). Међутим, земљишни максимум у другим државама био је знатно виши: 50 хектара у Румунији, 57 хектара у Мађарској, 100 хектара у Источној Немачкој и Пољској и 250 хектара у Чехословачкој. Потпуна експропријација у Мађарској обављена је само на имањима изнад 570 хектара, а за богата сељачка газдинства земљишни максимум је удвостручен на 114 хектара.⁷

Законом о земљишном фонду општенородне имовине 1953. године земљишни максимум је смањен на 10 ха, изузетно на 15 ха, а земљиште одузето том приликом подељено је искључиво социјалистичком сектору и то пре свега пољопривредним задругама.

⁷ Видети: Н. Гаћеша: „Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945-1948“, изд. „Матица српска“, Нови Сад, 1984, с.113, Д. Арсић: „Пољопривреда земаља Источне Европе у послератном развоју“, Београд, 1960.

Конфискација

Конфискација је позната од давнина као споредна казнена санкција која се изриче уз главну казну, а подразумевала је одузимање имовине осуђеног лица без накнаде - у корист државе.⁸

У Југославији је конфискација имовине вршена за време рата (1941-1945), а посебно је интензивирана након рата. Конфискацијом је принудно одузимања, без накнаде а у корист државе, целокупна имовина (потпуна конфискација) или тачно одређени део имовине (делимична конфискација), која је била у својини лица које је као учинилац одређеног кривичног дела осуђено на казну конфискације имовине. Поред имовине, конфискацијом су била обухваћена и сва имовинска права.

Конфискација имовине у Југославији после Другог светског рата била је специфична јер није изрицана само као споредна кривична санкција, већ је изрицана одређеним категоријама лица *ex lege*, путем прописа општег карактера, и без вођења кривичног поступка, као што је случај са лицима на која се односи Одлука АВНОЈ-а од 21. новембра 1944. године.⁹ Уз то, одлуке о конфискацији имовине доносили су не само судови него и управни органи.

Правни оквир конфискације садржан је у више закона и других прописа: 1) Одлука о прелазу у државну својину непријатељске имовине, о државној управи над имовином неприсутних лица и о секвестру над имовином коју су окупаторске власти присилно отуђиле од 21. новембра 1944. године, којом је *ex lege* кофискована сва имовина Немачког Рајха и његових држављана у Југославији, сва имовина фолксдојчера и имовина ратних злочинаца и њихових помагача; 2) Закон о конфискацији имовине и извршењу конфискације од 9. јуна 1945. године, доцније потврђен истим законом 27. јула 1946. године, са више аутентичних тумачења; 3) Закон о прелазу у државну својину непријатељске имовине и о секвестрацији над имовином одсутних лица од 31. јула 1946. године, којим је ближе разрађена примена Одлуке од 21. новембра 1944. године; 4) Закон о одузимању ратне добити стечене за време непријатељске окупације од 24. јуна 1946. године, којим је предвиђено одузимање имовине коју су физичка и правна лица стекла обављањем привредне делатности за време рата; 5) Закон о сузбијању недопуштене трговине, недопуштене шпекулације и привредне саботаже од 11. јула 1946. године, којим је предвиђена кривична одговорност и конфискација имовине за такве радње; 6) Закон о кривичним делима против народа и државе од 16. јула 1946. године и други прописи.

Велики део приватне имовине прешао је конфискацијом у државну својину, посебно у сфери тзв. народне привреде тако да је по свом квантитативном дејству ова мера обимнија и од национализације. Наиме, према резултатима пописа индустрије 1945. године, у рукама државе већ се налазило 82% индустрије, од чега је 55% одузето конфискацијом а 27% је било стављено под секвестар, затим, највећи део банкарства и скоро цела трговина на велико. Овде треба напоменути да се секвестар, по правилу,

⁸ Конфискација је укинута је у Југославији новелом Кривичног закона СФРЈ 1992. године.

⁹ Имовина лица немачке националности, имовина ратних злочинаца и др.

примењивао само на страни капитал и значио је стављање имовине под управу државе до доношења коначне судске одлуке о тој имовини, при чему је та одлука, пошто је доношена у корист државе у готово свим случајевима, доводила до конфискације имовине.¹⁰

Конфискација је вршена на основу Закона о конфискацији имовине и о извршењу конфискације од 9. јуна 1945. године¹¹ и на основу других прописа. У многим законима утврђена су кривична дела за која је предвиђено изрицање казне конфискације имовине.¹²

Законом је предвиђено да под удар конфискације долазе све ствари осуђеног лица, без обзира да ли се оне налазе у његовој државини или не, осим предмета кућанства, неопходних оруђа за рад, минималног земљишног поседа сељачког домаћинства, хране и огрева неопходног за осуђеног и његову породицу и минималних новчаних средстава¹³. Конфискована имовина прелази у државну својину са својом активом и пасивом, тако да држава одговара за дугове и обавезе конфиската настале пре извршења кажњивог дела, и то само до висине вредности одузете имовине.¹⁴

Сељацима је имовина посебно ригорозно конфискована у случајевима неиспуњења обавезе о откупу пољопривредних производа (жита, вуне, пасуља, свиња, коже, сена и др.), који је држава уводила посебним прописима (уредбама). Власт, односно Партија, је на селу шаблонски диференцирала сељаке према њиховој имућности на три категорије: „кулаци“, „средњаци“ и „сиромашни сељаци“, али критерији за ту поделу нису свуда били исти што је код сељака изазивало незадовољство и отпор властима, поготово због нереалних процена њихових материјалних могућности и прениских откупних цена. Партија је водила оштру и немилосрдну кампању против сељака који нису испуњавали обавезе из обавезног откупа.¹⁵ Због неиспуњавања норми откупа многи сељаци су лишавани слободе, новчано кажњавани, конфисковане су им пољопривредне машине, пронађене количине житарица и некретнине. Тако, у Војводини је до маја 1947. године, због неизвршавања откупа, кроз затворе прошло 8.821 лице, од којих је 720 осуђено. За

¹⁰ Секвестрација, у смислу Закона о конфискацији имовине и о извршењу конфискације, „јесте привремено одузимање имовине и стављање под контролу државне управе имовине која може да дође под удар конфискације, а у циљу обезбеђења дотичне имовине и заштите јавних интереса“ (члан 12.).

¹¹ „Службени лист ДФЈ“, бр. 40/1945. Измењени и пречишћени текст Закона о конфискацији и о извршењу конфискације објављен је у „Службеном листу ФНРЈ“, бр. 61/1946. Донета је и Уредба о ликвидацији односа насталих конфискацијом имовине („Службени лист ФНРЈ“, бр. 23/1949) и Упутство за примену члана 5. те уредбе („Службени лист ФНРЈ“, бр. 79/1949).

¹² Као нпр. у: Закону о сузбијању недопуштене спекулације и привредне саботаже („Службени лист ФНРЈ“, бр. 56/1946 - пречишћени текст), Закону о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора („Службени лист ФНРЈ“, бр. 56/1946), Закону о кривичним делима против народа и државе („Службени лист ФНРЈ“, бр. 59/1946) и др.

¹³ Према ставу Врховног суда Србије (Рев.79/1981) друштвеном својином сматра се и накнадно пронађена имовина осуђеног лица, коме је извршена целокупна конфискација имовине, која је у време правноснажности кривичне пресуде била његово власништво.

¹⁴ Ова обавеза државе није се односила на правне послове лица која су дошла под удар Одлуке АВНОЈ-а о прелазу у државну својину непријатељске имовине, о државној управи над имовином неприсутних лица и о секвестру над имовином коју су окупаторске власти присилно отуђиле од 21. новембра 1944.године. У вези са одговорношћу државе за обавезе и дугове конфиската донето је Обавезно тумачење – „Службени лист ФНРЈ“, бр. 28/1947, које се односи на признавање и исплату тражбина државних привредних предузећа.

¹⁵ Тако нпр. под патронатом Среског комитета КП Јаша Томоћ, 1947. године, у селу Бока организоване су демонстрације против сељака који не испуњавају обавезу откупа. „Демонстранти су истерали богате сељаке на улицу и гонели их према месном одбору приморали да узвикују: Доле шпекуланти!, да би их на крају испред зграде Месног народног одбора натерали да заиграју коло“... Јелена Попов: „Народни фронт у Војводини 1944-1953“, Нови Сад 1986. г., стр. 127.

исто време кроз затворе у Србији сем Космета, прошло је 10.082 лица, од којих је 1.224 осуђено.¹⁶

Изрицању казни конфискације некретнина различито се приступало у појединим деловима земље тако да су поједине сељаке за исту „кривицу“ погађале различите санкције. Србија је у том погледу водила најригорознију казнену политику. Примера ради, у Србији је казна потпуне конфискације изрицана крупним поседницима, док је у Хрватској постојала искључиво делимична конфискација непокретне имовине. Конфискација непокретне имовине у Словенији изречена је само у два случаја, а у Босни и Херцеговини у десет случајева против имућних сељака и у два против средњих поседника. У Србији, Хрватској и неким другим републикама највећи број сељака осуђен је због делимичног неизвршавања обавезе откупа („делимичњаци“), за разлику од Словеније у којој је казнена политика била много блажа јер су осуђивани само они сељаци који у целини нису извршили своју обавезу.¹⁷

Конфискована је и прешла у државну својину и сва имовина Немачког Рајха и његових држављана, а такође и имовина ратних злочинаца и њихових помагача. Ова конфискација извршена је Одлуком АВНОЈ-а о прелазу у државну својину непријатељске имовине, о државној управи над имовином неприсутних лица и о секвестру над имовином коју су окупаторске власти присилно отуђиле, од 21. новембра 1944. године.¹⁸

Наведеном Одлуком и лицима немачке народности конфискована је целокупна имовина са изузетком оних који су се дистанцирали од фашизма или били на страни НОБ-а. Под удар ове Одлуке, према званичном тумачењу Председништва АВНОЈ-а објављеном у „Службеном листу ДФЈ“, бр. 39/1945, дошли су они држављани Југославије немачке народности, који су се под окупацијом декларисали или важили као Немци, без обзира да ли су пре рата као такви иступали или су важили као асимилирани Хрвати, Словенци или Срби. И поред поменутог тумачења којим се желело спречити почетно, фронтално и безрезервно, одузимање грађанских права и имовине од свих лица немачке припадности, подозривост и реваншизам према тој националној групи били су такви да је „највише злоупотреба настало приликом запоседања те имовине јер је она третирана као фашистичка, односно непријатељска, и према њој је поступано без потребних обзира“.¹⁹ Тако, у највећем броју случајева није се испитивало и утврђивало да ли су заиста конфискати немачке националности већ се ова околност ценила према презимену дотичног лица, при чему у многим случајевима то уопште нису била немачка него мађарска, чешка или друга презимена, нису се узимали у обзир прописани изузеци за та лица, итд.

¹⁶ Према В. Петрановићу: „Историја Југославије 1918-1988“, Нолит, Београд 1988. године, стр. 116.

¹⁷ В. Петрановић: Ибидем, стр. 117.

¹⁸ Одлука објављена у „Службеном листу ДФЈ“, бр. 2/1945, потом потврђена Законом о прелазу у државну својину непријатељске имовине и о секвестрацији над имовином одсутних лица („Службени лист ДФЈ“, бр. 63/1946).

¹⁹ Др Б. Петрановић: „Политичка и економска основа народне власти у Југославији за време обнове“, Београд 1969. г., стр. 236.

На основу Одлуке од 21. новембра 1944. године и знатан део имовине страних лица стављен је под управу (секвестар) државе да би и та имовина накнадно прешла у државну својину.

Код примене закона о конфискацији од 9. јуна 1945. године, уочене су многе неправилности, неједнообразно поступање и различито тумачење па је 3. августа 1945. године од стране АВНОЈ-а донето Аутентично тумачење појединих чланова, ставова и тачака Закона о конфискацији и о спровођењу конфискације („Службени лист ДФЈ“, бр. 56/1945), које се односе на третман припадника немачке националности у поступку конфискације имовине о чему ће доцније бити речи.

Национализација

Национализација је у Србији и ФНР Југославији спровођена у периоду 1946 - 1958. године, у три таласа: прво је 1946. године извршено подржављење значајнијих приватних привредних предузећа, затим су 1948. године национализована сва друга предузећа у осталим привредним гранама, и коначно, 1958. године извршено је подржављење стамбених и пословних зграда, станова и пословних просторија, као и грађевинског земљишта.

Привреда Краљевине Југославије била је неразвијена јер је земља углавном била пољопривредна и сељачка. Највише привредних објеката било је у западним деловима земље. Према подацима садржаним у „Статистичком годишњаку Југославије 1918-1988“, у Краљевини Југославији је 1938. године било 4.257 фабрика у власништву држављана Југославије, а 183 у власништву страних лица (од којих највише у Дравској Бановни - 78 и у Хрватској Бановини - 46). Према величини уложеног страног капитала, претежно југословенских било је 348, а претежно страних 318 фабрика, док је у 48 фабрика био уложен капитал по принципу пола-пола. За преосталих 140 фабрика није било података о структури уложеног капитала.²⁰

Законом о национализацији приватних привредних предузећа од 5. децембра 1946. године²¹ национализована су и прешла на дан ступања на снагу тог закона тј. 5. децембра 1946. године, у државну својину сва приватна привредна предузећа у 42 привредне гране, набројане у члану 1. Закона. Национализација је обухватила сву покретну и непокретну имовину предузећа, као и сва имовинска права која им припадају или служе њиховој сврси, као што су патенти, лиценце, службености, рударска права и др. Национализација

²⁰ Руднике је држао енглески капитал („Трепчу“, „Межице“), а Белгијанци су држали Алексиначке руднике угља и Вршку Чуку. Железара у Зеници („Југочелик“) била је домаће предузеће, али са одлучујућим утицајем немачког „Крупа“ путем великих кредита. Од 7 шећерана 5 су биле у рукама страних власника. Готово целокупну индустрију прераде нафте држали су власници „Стандард Оила“ и „Шела“. У електропривреди највеће електричне централе држали су странци: Швајцарци („Фалу“ и београдску „Снагу и светлост“) и Французи (хидроцентралу на Цетини и Манојловац на Крки). Џиновски немачки концерн ИГ „Farbenindustrie“ у потпуности је капиталски владао у 24 југословенска хемијска предузећа (као нпр. Електролитичка творница у Јајцу, Творница соде у Лукавцу, „Зорка“ Шабац и др.) а на основу уговора о интересној заједници из 1925. године, инвестирао је свој капитал на 99 година тј. чак до 2.024. године. (Подаци узети из књиге Сергија Димитријевића: „Страни капитал у привреди бивше Југославије“, Београд 1952. г., стр. 4-9).

²¹ „Службени лист ФНРЈ“, бр. 98/1946, измене и допуне у бр. 35/1948.

је обухватила и све филијале и огранке предузећа који су пословали под заједничком фирмом или под заједничком управом, као и сва постројења, стоваришта, уреде, продавнице и транспортна постројења предузећа које се национализује. Национализовани су и удели и акције приватних предузећа у државним или другим приватним предузећима.

Актом национализације приватно предузеће *ex lege* постаје државно привредно предузеће и наставља да послује саобразно Основном закону о државним привредним предузећима. Тако образовано предузеће преузима на себе све обавезе национализованог приватног предузећа до висине његове активе, са изузецима предвиђеним у члану 5. став 2. Закона о национализацији (држава не преузима све тражбине, као нпр. оне настале из пословања ван делокруга предузећа, настале из пословање за време рата, настале из послова недопуштене трговине и шпекулације и друге сумњиве тражбине). Применом тог закона ни једно предузеће које је било од значаја за привреду ФНР Југославије, без обзира на величину, није остало у приватним рукама, тако да је овај закон довршио започети процес подржављења индустрије која је већ била великим делом конфискована.

Након национализације 1946. године у власништву приватних лица остало је још само 30% предузећа локалног значаја. Национализација и тог преосталог дела извршена је Законом о изменама и допунама Закона о национализацији приватних привредних предузећа од 28. априла 1948. године.

Законом од 28. априла 1948. године, поред приватних привредних предузећа, додатно су под удар национализације дошла и друга предузећа: сва кредитна и осигуравајућа друштва, сви рудници и предузећа за рударска истраживања, све електричне централе, железничка предузећа и постројења, сва предузећа радиоиндустрије, морски бродови, рибарски бродови и једрењаци од 50 тона и преко 50 тона носивости, као и бродови за превоз путника са капацитетом преко 50 путника, сви речни путнички бродови и тегљачи одређене носивости, као и сва техничка пловила, сви санаторијуми, болнице, јавна купатила, бање и лечилишта са припадајућим зградама и инсталацијама, све штампарије, литографије и цинкографије, сви приватни комерцијални магацини и подруми заједно са припадајућим уређајима, сви биоскопи, као и сва друга индустријска, трговачка, транспортна и грађевинска предузећа, хотели и други објекти за које држава оцени да их треба подржавити. Заједно са национализованим предузећем, у државну својину прелазе и права индустријске својине бившег власника предузећа.

Према подацима изнетим у експозеу приликом усвајања тог закона у Скупштини ФНР Југославије,²² том новелом Закона одузето је од власника и прешло у државну својину око 3.100 предузећа, и то: 10 рудника, око 65 електричних централа, око 220 циглана, око 100 пилања, око 250 разних других индустријских предузећа, око 200 штампарија и литографија, око 880 магацина, око 180 подрума, око 30 санаторијума и болница, око 500 хотела, око 40 купатила, око 15 летовалишта, око 530 млинова, око 100

²² Видети Б. Кидрич: „Привредни проблеми ФНРЈ“, Београд 1948. године, стр. 72.

биоскопских дворана и мањи број осигуравајућих и кредитних предузећа која су још била преостала у приватним рукама.

Тиме је окончана национализација у привреди. Више није било индустријских предузећа у приватној својини већ једино у државном сектору привреде. Такође, приватних предузећа није више било ни у области банкарства, осигурања, трговине на велико, саобраћаја, транспорта, искоришћавања бања и лековитих вода. Извршена је и национализација приватних трговачких и угоститељских радњи (укупно 2.593 радње).

Вредност национализованог предузећа, односно његове чисте активе, на основу које се одмерава накнада бившем власнику, утврђује окружни суд на чијем јурисдикционом подручју се налази седиште национализованог предузећа. О питању накнаде за национализовану имовину биће речи доцније.

Закон о изменама и допунама Закона о национализацији приватних привредних предузећа из 1948. године односио се и на имовину страних лица. Даном ступања на снагу тог закона национализоване су и прешле у државну својину и све непокретности у власништву страних држављана, осим непокретности које они као земљорадници сами обрађују и осим стамбених зграда које им служе за становање, а такође и непокретности страних приватних и јавно-правних лица, осим непокретности које су у власништву представништава страних држава које она службено користе. Страном капиталу је, посебно, приписивано негативно дејство на социјалистичку привреду.²³

Законом је посебно било предвиђено да југословенски држављанин који пређе у страну држављанство губи право својине на непокретности у Југославији. Те некретнине прелазе у државно власништво *ex lege* у моменту престанка југословенског држављанства тог лица, без обзира и да ли је донето решење о одузимању непокретности (које иначе има само деклараторно дејство). По том основу многим бившим грађанима Југославије одузета је имовина и то без било какве накнаде. Законска одредба која то омогућава (члан 3. став 3. Закона о изменама и допунама Закона о национализацији приватних привредних предузећа од 28. априла 1948. године) ни до данас формално није престала да важи тако да, иако се више не примењује, отвара дилеме и ствара апсурдну правну несигурност.

Десет година после национализације приватних привредних предузећа, национализација приватне имовине на законодавном плану окончана је Законом о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта од 28. децембра 1958. године.²⁴

²³ ... „Страни капитал кобно је утицао на наш привредни живот. Он се угнездио у многим гранама наше привреде и освојио водеће позиције. Страни капитал је бирао нарочито оне гране које су му стварала јака привредна и политичка упоришта и осигуравала велике профите... Извозом вишка вредности створеног у нашој земљи, страни капитал је успоравао наш привредни развој...” (А. Хебранг у образложењу уз савезни Закон о општедржавном привредном плану и државним органима за планирање, маја 1946. године у Савезној народној скупштини).

²⁴ „Службени лист ФНРЈ“, бр. 52/1958, 3/1959, са Обавезним тумачењима објављеним у „Службеном листу ФНРЈ“, бр. 24/1959 и 24/1961.

Ступањем на снагу тог закона национализоване су и прешле у друштвену својину најамне стамбене зграде и пословне зграде у приватној својини грађана, грађанских правних лица, друштвених организација и других удружења грађана преко одређеног својинског максимума утврђеног законом. Закон предвиђа минимум стамбених и пословних објеката који се може оставити у својини грађана и других наведених лица.

Прописано је да грађани могу стицати и имати у својини: а) највише једну породичну стамбену зграду, тј. зграду са два стана или са три мања стана, или б) највише два стана као посебне делове зграде, или ц) највише две породичне стамбене зграде са највише два стана и трећим мањим станом, или 4) једну породичну стамбену зграду и један стан као посебан део зграде. Све стамбене зграде и станови преко било ког од наведених алтернативних својинских максимума, национализују се и постају друштвена својина. По том закону, грађанска правна лица, друштвене организације и удружења грађана не могу стицати у својину стамбене зграде и станове, већ само пословне зграде и пословне просторије које служе искључиво њиховој дозвољеној делатности. Приватна имовина преко утврђеног законског максимума није се могла стицати ни правним послом ни наслеђивањем.

Након што је установио наведена својинска ограничења, Закон о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта утврдио је (члан 12.) да су даном ступања на снагу тог закона, тј. 26. децембра 1958. године, *ex lege* национализоване: 1) најамне стамбене зграде, тј. зграде у грађанској својини са више од два стана или са више од три мала стана; 2) све стамбене зграде и станови као посебни делови зграда, који су у својини грађанских правних лица, друштвених организација и других удружења грађана; 3) пословне просторије у својини грађанских правних лица, друштвених организација и других удружења грађана, ако не служе њиховој дозвољеној делатности; 4) вишак преко два стана у својини једног грађанина и 5) пословне просторије у стамбеној згради у својини грађана. Предмет национализације нису зграде и делови зграде одговарајуће величине и намене које сопственику или члановима његове породице, сезонски или повремено служе за одмор и опоравак, без обзира на место где се налазе.

Предмет национализације су све пословне зграде у грађанској својини које служе за вршење привредних, административних, просветних, културних, здравствених, социјалних и других сличних делатности, осим економских зграда које служе пољопривредној делатности, малих магацина и подрума, гаража за смештај највише два аутомобила, као и споредних просторија (перионице, сушионице, подруми, гараже) које служе за потребе станара у згради. Власнику се, на његов захтев, могу оставити пословне зграде и пословне просторије у национализованој згради у величини потребној за обављање његове дозвољене делатности, које он не може отуђити већ их само могу његови законски наследници наследити, с тим што те просторије, кад престану да служе пословној делатности, постају друштвена својина.

Законом о национализацији из 1958. године национализована су и сва грађевинска земљишта, било да су изграђена или неизграђена, која се налазе у ужим грађевинским рејонима градова и насељима градског карактера. Национализовано је и земљиште на

ком се налазе зграде које нису национализоване са правом сопственика те зграде да бесплатно користи земљиште које покрива та зграда и земљиште које служи за редовну употребу те зграде, све док на том земљишту постоји зграда.

За национализоване некретнине предвиђена је исплата накнаде бившим власницима, о чему ће посебно бити речи.

За спровођење национализације стамбених и пословних објеката и просторија, као и грађевинског земљишта донета је Уредба о поступку за спровођење национализације најамних зграда и грађевинског земљишта („Службени лист ФНРЈ“, бр. 4/1959), као и Упутство о земљишнокњижним уписима национализованих најамних зграда и грађевинског земљишта („Службени лист ФНРЈ“, бр. 49/1959). Тим подзаконским прописима утврђена је процедура спровођења национализације, између осталог и обавеза власника да у одређеном року сами морају надлежном општинском органу управе поднети пријаву о свим зградама, идеалним деловима зграда и посебним деловима зграда које су на тај дан имали у својини, ради утврђивања предмета национализације и одузимања власништва. Према поменутом Упутству, суд је вршио укњижбу друштвене својине на целој згради чак и онда када су само поједини или сви посебни делови те зграде били изузети од национализације.

Још ће тридесетак година након доношења последњег закона о национализацији друштвена својина бити континуирано увећавана дотоком приватне имовине и њеним претапањем у друштвену разним видовима експропријације уз симболичну накнаду, одузимањем и подруштвљавањем приватне имовине изнад законом дозвољеног својинског максимума, као и конфискацијом имовине учинилаца кривичних дела.

Одузимање имовине по другим основима

Земљишни поседи су, као што је већ речено, лимитирани Законом о аграрној реформи и колонизацији 1945. године. Смањење приватног земљишног поседа настављено је доношењем савезног Закона о пољопривредном земљишном фонду општенародне имовине и додељивању земље пољопривредним организацијама од 22. маја 1953. године.²⁵ Земљорадницима је одузет („подруштвљен“, односно експроприсан и прешао у друштвену својину) сав вишак обрадивог пољопривредног земљишта изнад 10 хектара, с тим што су породичне задруге и домаћинства, под одређеним условима (више чланова, земља лошијег квалитета), могли задржати у својини највише до 15 хектара.

Земљиште које је одузето од земљорадника по том закону ушло је у тзв. пољопривредни земљишни фонд општенародне имовине из кога га је држава додељивала на трајно коришћење пољопривредним организацијама у друштвеној својини (земљорадничке задруге, пољопривредна добра и друге привредне организације и

²⁵ „Службени лист ФНРЈ“, бр. 22/1953, 10/1965.

установе које се баве пољопривредном делатношћу). Прописано је право бивших власника на накнаду за одузето земљиште у висини коју утврђује Савезно извршно веће.

Приватна имовина задругара коју су они унели у задругу претапала се у задружну својину да би се уласком задруга под окриље пољопривредних комбината постепено изгубио идентитет тих задруга, а приватна и задружна својина постале друштвена својина.²⁶

Приватна својина одузима се и по другим основама, као на пример по Закону о откупу приватних апотека,²⁷ на основу ког је апотеке од приватних лица (са лековима, уређајима и осталим материјалом) преузела држава.

Треба имати у виду и Основни закон о експропријацији²⁸ и доцније законе о експропријацији на основу којих је одузима се приватна својина у тзв. општем интересу, при чему се под „општи интерес“ могао подвести широк дијапазон разлога који нису увек имали општедруштвени карактер, односно јавни карактер, већ су, веома често, били диктирани локалним и парцијалним интересима. С обзиром на висину „правичне“ накнаде која је исплаћивана експропријатима, овакав начин одузимања имовине имао је национализаторски карактер.

Политички и уставни императив ФНР Југославије био је стварање тзв. општенародне имовине, тј. имовине у рукама државе коју је она затим, у складу са општим и генералним државним плановима, усмеравала у одређене привредне гране и државна предузећа. За разлику од Устава ФНР Југославије из 1946. године који је дозвољавао да „средства за производњу, осим у рукама државе и задруга, буду и у рукама приватних физичких и правних лица“ (члан 14.), Уставни закон из 1953. године, након што је спроведена национализација у привреди, утврђује да „друштвена својина на средствима за производњу...јесте основа друштвеног и политичког уређења земље“ (члан 4.). Већ тада приватне својине у привреди није више ни било.

²⁶ Закон о задругама из 1990. године („Службени лист СФРЈ“ бр. 3/1990) предвиђао је повраћај задружне имовине која је након 1953. године без накнаде пренета другим корисницима. Закон о задругама из 1996. године исто предвиђа само у односу на имовину која је била у задружном власништву.

²⁷ „Службени лист ФНРЈ“ бр. 50/1949.

²⁸ „Службени лист ФНРЈ“ бр. 28/1947.